

A.

INTERETNICKÉ VZTAHY
VE STŘEDOVĚKU

Středověká archeologie „interetnických vztahů“ aneb otazníky kolem jednoho tématu

JAN KLÁPŠTĚ

1. Úvodem

Snahy o etnickou interpretaci archeologických pramenů stály jako vlivná sudička při zrodu archeologie jakožto vědy 19. století a potom zcela samozřejmě provázely několik generací archeologů. Stanovíme-li si ale dnes téma „*interetnické vztahy ve středověku a jejich odraz v hmotné kultuře*“, nezbyvá než začít diskusí o možnostech poznání etnicity v archeologických pramenech a koneckonců i o smyslu takto orientovaného studia.

Konkrétní představu o tom, co právě nyní spojujeme s tématem „*interetnické vztahy ve středověku a jejich odraz v hmotné kultuře*“, nabídl program opavské konference. Zdá se, že shromážděná sdělení lze rozčlenit do dvou okruhů. V prvním z nich se zabýváme archeologickými památkami svědčícími o těch komunitách obyvatel českých zemí, které se etnicky odlišovaly od většinové populace. Ve druhém z okruhů posuzujeme památky nalezené v našich zemích, které však nějakým způsobem souvisely se „zbytkem světa“, s jeho etnicky rozrůzněnými obyvateli. Obojí zcela jistě patří k velmi důležitým kapitolám našeho oboru. Tu prvou část ale dnes možná opatrněji a hlavně asi přesněji zařadíme **k archeologickému studiu kulturní identity**, tu druhou **k archeologickému kontaktnímu studiu**. Do obou kapitol může náležet i etnická interpretace archeologických pramenů, tvoří však pouze jejich část, která nadto našim poznávacím možностям nebývá přístupná snadno, sama o sobě a jednoznačně.

Příklad 1: Spolu s nástupem vrcholně středověké hrnčářské produkce se v českých zemích ve 13. století stabilizovaly nové výrobní oblasti, které spojila další dlouhodobá výrobní tradice. Určitou měrou tyto oblasti souvisely s otevřením našich zemí a s kolonizačním pohybem překračujícím jejich obvod. Severozápadní Čechy fungovaly ve spojitosti s dnešním Saskem, západ s oblastí franskou, jih Čech a Moravy s Podunajím, na severu najdeme vztahy ke Slezsku (např. *Procházka 1991; Klápště 1998; Rzežník 2002*). Bezpochyby se tu naplňovala jedna z obměn toho, o čem třeba ve vztahu k českému středověkému umění uvažoval *V. Mencl (1970, 5)*, české země se totiž přes svou geografickou a politickou jednotu velmi často stávaly *typicky styčným územím, vloženým takřka do středu Evropy*. I tento problém měl svou etnickou stránku a může tedy svým způsobem vypovídat i o interetnických vztazích. Nevím jen, máme-li se snažit vytáhnout právě etnickou stránku do popředí a povyšovat ji na prvořadé téma. Pochybují totiž, že ji lze posuzovat jinak než jako jednu ze složek v podstatně širší diskusí, v **diskusí o kulturní identitě** a jejích archeologických projevech.

Příklad 2: Ke tvarům raně středověké keramiky nalázané v českých zemích patřily nádoby s válcovitým hrdlem (pro Moravu souhrnně *Staňa 1998a*; v Čechách nejnověji *Boháčová 2002*). Budeme-li se zabývat některou z nich, budeme chtít postihnout i její vztah k „naczyniam z szyjkami cylindrycznymi“, tedy k morfologicky obdobným nádobám hojně rozšířeným na polském území. Pak se ale dostaneme k diskusí o tom, jak v konkrétních nálezech rozlišíme import, domácí nápodobu importu či jakousi okrajovou součást domácích výrobních tradic (o poslední ze zmíněných kategorií *Richter 1982, 67; Klápště 1979, 582*). Prokážeme-li skutečně cizí původ předmětu, postoupíme do dalšího kola, abychom diskutovali o způsobu, jímž se k nám daný artefakt dostal. Teoretických možností je zase

několik (srv. *Steuer 1992*) a značně rozrůzněná je i jejich výpověď o skutečných interetnických vztazích, tedy o těch, které probíhaly v „živé kultuře“. Tohle všechno je dost důležité, ale naše šetření bude nejspíše postupovat s aparátem kontaktního studia, které se zabývá jak studiem pohybu artefaktů, tak přenosu idejí (např. stavby mlýnů). Můžeme dospět k cenné výpovědi o interetnických vztazích, cesta k tomuto výsledku ale sotva bude přímočará.

2. Archeologická (re)konstrukce etnické identity – obecný rámec problému

Předchozí hodnocení *Příkladu 1* můžeme dnes sice pokládat za samozřejmost, naprosto se jím však rozcházíme s konceptem archeologické kultury, který se v principu stabilizoval v 19. století. Stejně jako v dalších evropských zemích se právě tehdy u nás vžilo takové pojetí kultury, které ji chápalo jako jednotný systém zcela přirozeně zahrnující i stránku etnickou. Jako archeologové bychom si mohli představit jakousi stratigrafii, jejíž jednotlivé vrstvy se v půdoryse překrývají. Ze znalosti jedné vrstvy (poznatelné archeologicky) lze odvozovat představu o dalších vrstvách, jejichž povaha může být zcela odlišná, a které samy o sobě mohou unikat archeologickým poznávacím možnostem. Archeologie, která se zároveň domnívala, že vlastně jen nachází objektivně existující kultury, zachycovala prostřednictvím jejich vymezení i mapu etnickou. Přečteme si závěr úvodu posledního svazku monumentálních *Starožitností země České J. L. Píče (1909)*: „... já v *archaeologii* hledal stopy národů v jich vývoji na tom základě, že v hrobech pohřbeni jsou lidé, kteří za živa mluvili národním jazykem svým, měli víru svou, která jeví se v ritu pohřebním, a měli národní kroj svůj, jehož hmotné pozůstatky zachovaly se v hrobech; a právě tímto pojmáním *praehistorická archaeologie* stala se mi pramenem historickým a výsledky stály za to, že jsem jí věnoval tolik času, tolik peněz, tolik práce.

Rekli jsme, že zmíněné pojetí archeologické kultury (a kultury jako takové) se u nás nijak nevymykalo z evropských souvislostí. Shodou historických okolností však v české společnosti chyběl ten tlak, který by vedl k soustavnému zneužívání etnický interpretovaných archeologických nálezů. Kouzlení tohoto druhu totiž vyžadovalo hned dva předpoklady – první u nás existoval, druhý (naštěstí pro archeologii) chyběl.

Prvým předpokladem byla samozřejmá představa o „věčné“ kontinuitě základních společenských kategorií, především národa, jehož dějiny měly naprosto plynule překračovat dlouhá staletí. Tento v principu romantický koncept žil i v české společnosti a působil i v archeologickém myšlení. Připomeňme si, že v evropském měřítku k popření této iluze značnou měrou každý z jiného konce přispěli dva badatelé spojení s Univerzitou Karlovou – medievista *F. Graus* (zejm. 1980) a historik novověku *M. Hroch* (např. 1985; 1996). Jsou-li dnes na různých evropských archeologických konferencích o etnicitě a interetnických vztazích zdůrazňovány změny v pojmání národa během středověku a časného novověku, bývají jména právě těchto dvou historiků často skloňována. Nynější studium etnické identity shodně zdůrazňuje rozhodující úlohu vnitřního („subjektivního“) vědomí sociálních komunit. V rámci tohoto sebeuvědomění a sebeodlišení od sousedních komunit připadal zásadní význam sdílené představě o společném původu a společné minulosti (srv. *Wenskus 1961; 1967*; z množství další lit. např. *Geary 1983*). U nás se velmi živě formulovaný výklad dějinných proměn „národa“ stal jedním z velkých témat *D. Třeštíka* (např. 1999, 92n.). Všechny tyto principiální změny samozřejmě ovlivňují i archeologii, která sice uvažuje o nových přístupech, jejíž skutečný příspěvek k této poznávací kapitole ale zůstává velice skromný (např. *Brather 2000a; Urbańczyk 2000*).

Druhý předpoklad musel spočívat v zájmu novodobé společnosti prodloužit svoje národní dějiny hluboko do minulosti. Odtud mohl nacionalismus získávat potřebné argumenty a z mýtu prvorozeného odvozovat svoje nároky na takové či onaké výlučné postavení. Novodobé pojetí českých dějin ale fantaziím tohoto druhu poskytovalo pramalé příležitosti. Pro českou společnost 19. a 1. poloviny 20. stol. byl určující vztah Čechů a Němců. Ti první přišli dřív, české země byly proto jejich, ti druzí byli druzí a měli se podle toho chovat. Archeologie k této argumentační figuře neměla vlastně co dodat. Beztak suverénní

náskok prvního nemělo už smysl doplňovat obecně stěžejí srozumitelnými výklady o slavnosti kultury popelníkových polí apod. Stačil kontrast mezi dávným příchodem starých Čechů a mnohem pozdějším usazováním německých kolonistů, pozvaných ještě ke všemu českými králi. Když se na počátku 20. století někteří z německých historiků pokusili toto schéma popřít tvrzením o přímé kontinuitě mezi Němci v českých zemích 13. století a starými Germány, neodpovídal jim nikdo z archeologů, ostrý spor z obou stran vedli výhradně historikové (srv. *Zemlička 1999*). K archeologickému prodlužování dějin českého národa v Čechách a na Moravě chyběla společenská poptávka.

Proč ale bloudím v něčem tak odtazitém, jako jsou dějiny bádání, a ještě ke všemu v té jejich kapitole, která se archeologie středověku snad ani přímo netýká? Protože dlouhodobou tradici archeologického myšlení, kterou jsem letmo připomněl, spojuje představa, že různost hmotné kultury (v naší praxi archeologických pramenů) nějakým poznatelným způsobem souvisí s růzností etnickou. Ale právě tuto konstrukci provázejí otazníky, které platí i pro dnešní středověkou archeologii.

Ani citované vyjádření J. L. Píče (1847–1911) není nám tak vzdálené, jak by se mohlo zdát. Zhruba v téže době, kdy jeden ze zakladatelů české archeologie dokončoval své životní dílo, formuloval G. Kossinna (1858–1931) svou metodu, kterou v roce 1911 (3) korunoval okřídlenou větou: *Scharf umgrenzte archäologische Kulturprovinzen decken sich zu allen Zeiten mit ganz bestimmten Völkern oder Völkerstämmen*. Čemu právě tento koncept sloužil a jak to s ním dopadlo, nebudeme připomínat, teď nám jde o samotné argumentační východisko, sdílené řadou pokolení evropských archeologů. Jestliže Kossinna byl tím zlým, tím hodným se stal o generaci mladší V. G. Childe (1893–1957), který třeba v roce 1929 (V–VI) napsal: *We find certain types of remains – pots, implements, ornaments, burial rites, house forms – constantly recurring together. Such a complex of regularly associated traits we shall term a “cultural group” or just a “culture”. We assume that such a complex is the material expression of what would to-day be called a “people”*. V samotném výchozím pojetí a výkladu archeologické „kultury“ se G. Kossinna a V. G. Childe shodovali, vždyť v tomto kroku každý za sebe formulovali něco, co spolu s nimi sdílela řada jejich současníků a následníků (srv. *Veit 1984*). A tak ani mezi představami o možnostech studia raně středověkých kmenů, které v odstupu sedmdesáti let zastávali J. L. Píč (1888) a R. Turek (1957), nenajdeme zásadní rozdíl.

Teprve v závěru 20. století začala nová diskuse o pojetí archeologické kultury, která hledá pozitivní východiska z nesnadné situace (např. *Shennan 1989; Olsen–Kobyliński 1991; Lech–Stepniowski red. 1999; Brather 2000*). Připomeňme jen, že dosavadní debata vcelku shodně upozorňuje na ošidnost představ o objektivně dané a námi jen nacházené podstatě archeologických kultur. I tady připadá interpretační stránce větší váha, než si připouštěly předchozí generace archeologů. Nejzávažnější důsledky ale vyplývají ze zpochybnění kultury jako jednotného systému. Ocitáme se totiž před naléhavou otázkou možností a mezí archeologických poznávacích přístupů. Toto diskusní hledání však českou archeologickou komunitu zatím úspěšně mĳí.

3. „Interetnické vztahy“ v zorném poli archeologie středověku

Hlavní témata „interetnických kontaktů“, dostupná raně a vrcholně středověké archeologii, si dovolím připomenout několika příklady. Jejich historické souvislosti jsou vesměs zároveň osvětlovány písemnými prameny.

3.1. Identifikace raně středověkých „etnicky odlišných“ komunit

Z celkové bilance vyplývají tři hlavní problémové okruhy, při jejichž poznávání lze očekávat příspěvek archeologie: a) expanze piastovského státu na Moravu (*Příklad 3*), b) přesídlování obyvatel z etnicky odlišných oblastí (*Příklad 4*), c) usazování etnicky odlišných komunit v zázemí předních center přemyslovského státu.

Příklad 3. Přerov, počátek 11. stol.: Sondy na přerovském kopci odkryly hradbu s dřevěnou konstrukcí svázanou háky vytvořenými z odnoží silných větví (zatím zejm. *Staňa 1998b*). Podle dendrochronologického určení bylo použité dřevo káceno v roce 1006. Hradby s hákovými konstrukcemi se vymykají ze zdejší stavební tradice, obecně byly ale rozšířeny v Polsku, kde sloužily k opevnění piastovských center. O závěru nebudeme pochybovat, přerovské hradiště považujeme za jednu z opor expanze knížete Boleslava Chrabrého. Usuzujeme tedy, že budovatelé přerovského hradiště přišli spolu s piastovským vojskem a postupovali podle svých stavebních tradic. Na utváření těchto tradic se podílely odlišné přírodní podmínky, které v Polsku při nedostatku vhodného kamene zvyšovaly stavební závislost na dřevě. Lokalita v této podobě existovala jen krátce, snad něco málo přes 12 let. Vztahy k Polsku se projevují i v dalším hmotném inventáři, o jehož celkové struktuře však zatím nic nevíme. Každopádně jde už o odlišnou otázku, o mechanismus zásobování raně středověké centrální lokality. Chceme-li, můžeme výsledky přerovského archeologického výzkumu označit za takřka učebnicově výmluvný příklad „etnické“ interpretace. K jednoznačnému určení vede souhra několika faktorů a vyhraněné archeologické svědectví zařazujeme do souvislostí osvětlených písemnými prameny.

Za protikladem k přerovským jistotám se můžeme vypravit na Island, na jehož raně středověké kolonizaci se podle nedávno zveřejněného názoru měli podílet Slované. Doklad mají poskytovat archeologické výzkumy, které zjistily 18 zemnic s kamennými pecemi a zařadily je do 10. až 11. stol. (*Urbańczyk 2002*). Uvedené stavební reliktů se vymykají ze skandinávských stavebních tradic a svoje srovnání nacházejí v raně středověkém slovanském prostředí. Přesto budeme s touto interpretací zacházet velmi opatrně. P. Urbańczyk se opírá o jeden jediný archeologický jev, který pokládá za etnospecifický a svou interpretaci formuluje bez důkladnější argumentace. Snad právě určitá extrémnost celého problému ještě zvýrazňuje naši interpretační nejistotu, obvyklou v těch případech, jimž chybí nezávislá kontrola jiným druhem historického svědectví. Bohužel často zároveň konstatujeme, že ani dostupné archeologické poznávací možnosti nejsou důsledně vyčerpány. Jestliže P. Urbańczykův výklad islandských zemnic uvažoval o přenosu ideje stavby obydlí, můžeme si v českém prostředí připomenout diskusi o irské raně středověké keramice, která znamenala jakousi volnou „artefaktuální obměnu“ téhož problému (*Vencl 2001; Charvát 2001; Macháček 2001*).

Příklad 4. Úherce (Louny), 11. stol.: Mezi nálezy z pohřebiště východně od jádra vsi vzbuzuje pozornost prsten spletený ze tří bronzových drátů (*Sláma 1977*, 168, Abb. 40:12). V českém prostředí náleží k nepočetné skupině artefaktů spojovaných s belobrdskými památkami rozšířenými v Karpatské kotlině (*Krumphanzlová 1963*, 90–95; 1974, 62). Uvažované hodnocení lze navíc vztáhnout k výkladu místního jména, jenž svědčí o přesídlení obyvatel z Uher. Shodu můžeme spatřovat i v písemných pramenech, které v Úhercích dokládají bezpochyby původně knížecí vinaře a bečváře (CDB I, č. 387, 390, 405; *Krzemieńska–Třeštík 1964*, 650; 1965, 638). Známe dokonce i jména několika z těchto lidí, jsou však slovanského původu a náš problém proto blíže neosvětlují. Splétaný prsten z Úherců zřejmě patří k projevům dálkových kontaktů a podle souvislostí ověřovaných z různých hledisek pravděpodobně ilustruje místní etnickou situaci. „Etnickou interpretaci“ nálezu z Úherců lze pokládat za možnou či dokonce pravděpodobnou, bezpečný důkaz ale nabídnout neumíme. S poměrnou jistotou se totiž dokážeme vyjadřovat o původu artefaktů, k úvaze o etnicitě jejich nositelů a nositele nám jednoznačné důkazy chybějí.

O raně středověkém přesídlování obyvatel informují písemné prameny a poměrně rozsáhlé je i toponomastické svědectví, dnes dostupný archeologický protějšek tohoto závažného jevu však zůstává až překvapivě skromný (*Modrzejewska 1969; 1984; Sláma 1985*). Ke zmíněné archeologické stopě z Úherců neznáme v českých zemích žádnou dobu. Velmi vzácné jsou ostatně i archeologické projevy přesunů obyvatel v rámci českých zemí (srv. *Frolík 1981*).

Aspoň na okraj doplníme, že ještě složitější otázky vyvolávají snahy o etnickou interpretaci těch bojovnických pohřbů, v jejichž výbavě se vyskytly předměty cizího původu. Umíme sice vyjmenovat základní možnosti, jimiž se například meče z karolinských dílen mohly dostat na místa svého uložení v českých zemích, důkazový aparát k výběru té „správné“ varianty nám ale chybí. Ještě před několika lety střeoevropská archeologie celkem bez rozpaků zacházela s výkladem hrobových inventářů a „cizí předměty“ se stávaly indikátorem „cizího původu“ svých nositelů. Přibývající doklady kulturních kontaktů a hlubší poznání jejich významu, ovlivněné i kulturní antropologií, nám tuto jistotu zviklaly. Zároveň ale v širším srovnání najdeme i příznivější příklady, podmíněné ovšem bohatšími nálezo- vými oporami (např. *Kara 1993*).

Až překvapivě skromný zůstává dosavadní archeologický příspěvek ke třetí ze zmíněných raně středověkých kapitol, tedy k poznávání etnický odlišných komunit usazených v zázemí předních center přemyslovskeho státu (souhrnně z pohledu historika *Lübke 2000; 2001*). Alespoň teoreticky bychom mohli předpokládat relativně (!) snazší identifikaci židovských komunit projevujících se judaistickým pohřebním ritem. Zájem o tuto problematiku oživil archeologický výzkum pozdně středověkého židovského hřbitova v pražské Vladislavově ulici (zatím *Wallisová 1998*), jehož poznatky o úpravě hrobových jam přispěly k úvahám o judaistickém charakteru raně středověkého pohřebiště v Bartolomějské ulici, kterým se už v roce 1948 zabýval I. Borkovský (*Dragoun 2002*). Zatímco v tomto případě zacházíme s hypotézou, jejíž pravděpodobnost budou zvažovat další diskuse, veškeré snahy o archeologickou identifikaci etnický odlišných křesťanských komunit dosud se- lhávají.

3.2. Archeologické hledání německých kolonistů v českých zemích

Naše novější historické bádání zdůrazňuje, že v procesu změn spojených s 13. stoletím se němečtí příchozí v českých zemích neprojevují jako uzavřená a z ostatní společnosti vydělená skupina. Záhy docházelo k překračování etnických hranic, vždyt i označení „německé právo“ se stalo termínem obecným, spíše technickým (srv. *Bakala 1973*). Není jistě náhodné, že v Čechách už prvý doklad o převedení vesnice na německé právo, spadající k roku 1226, se netýká národnostně německé, ale české lokality (s další lit. *Klápště 2002*).

Příklad 5. Hradištko u Davle, 50. až 70. léta 13. stol.: V mimořádně bohatém artefakturním fondu, který přinesl archeologický výzkum klášterního městečka založeného nad soutokem Vltavy a Sázavy, najdeme stříbrný pozlacený prsten s německým nápisem (*Richter 1982, 228*). Pochází z podlahy jedné ze zahloubených staveb, na štítku nese výzdobu stylizované lilie a na pásku vyrytý nápis HVDRVNTALR. Nevelký předmět sám o sobě jednoznačně svědčí o kontaktu s jazykově německým prostředím. Odpovídající určení jeho nositele už tak jistě není, zůstává však velmi pravděpodobné. I při nezbytné opatrnosti nabízí prsten s německým nápisem příklad nejvyšší možné etnické indikace, jakou archeologické artefakty mohou poskytnout.

Příklad 6. Čáslav, 13.–14. stol.: Ze starších výzkumů v Čáslavi pochází několik bronzových (či měděných) a železných kruhových přezek o průměru 3 až 5 cm. Největší část tohoto fondu poskytly odkryvy v areálu pohřebiště na Nepřizni, které je kladeno do 13.–14. stol. Čáslavským přezkám věnoval pozornost *P. Charvát (1994)*, který v nich shledal indikátor přítomnosti německých dívek a žen. Tuto pozoruhodnou úvahu ale nelze doprovdít takovými důkazy, které by dovolily kruhové přezky považovat za etnospecifický předmět (srv. též *Richterová 1996*).

Dnes ostatně tento jednoduchý a účelný artefakt známe i z judaistického pohřebiště v pražské Vladislavově ulici (*Wallisová 1998*). V souhrnu se můžeme ovšem domnívat, že kruhové přezky patřily k řadě předmětů, které se dočkaly značného rozšíření ve spojitosti s vrcholně středověkými kulturními změnami, jež přirozeně zahrnovaly i významnou stránku etnickou. Jednotlivé nálezy přezek tak sice vypovídají o tomto územně širokém rámci,

samy o sobě však rozhodně nenesou průkaznou výpověď o etnicitě svých nositelů. V tomto smyslu můžeme s kruhovými přezkami srovnávat řadu dalších předmětů (srv. např. *Klápště 1999*).

Příklad 7. Archeologickou výpověď o etnických poměrech ve vrcholném středověku se pokoušíme odvodit i z rozboru našeho nejhojnějšího pramene, kuchyňské a stolní keramiky. Z obecného hlediska můžeme říci, že podstatná změna ve vývoji středověké hrnčářské produkce spočívala v obohacení tvarového sortimentu a zpravidla zároveň i v nástupu náročnějších technologií. V rámci střední Evropy se tento soubor inovací prosazoval se značnými časovými rozdíly, například v nizozemském Limbursku se nová podoba hrnčářství stabilizovala před koncem 12. stol. (*Heege 1995*, 14), na severu Německa v počátcích 13. stol. (*Felgenhauer-Schmiedt 1995*, Taf. 12–13) atd. atd. Na středoevropském východě uvažovaná změna nastupovala až v průběhu 13. stol. a zcela přirozeně souvisela s celým komplexem dalších změn a inovací, mj. jak s příchodem německých obyvatel, tak s urbanizací.

Značnou archeologickou pozornost přitahuje studium konkrétního vztahu dvou zmíněných etap v dějinách středověké keramiky. I tímto tématem prostupují etnické otázky, které však bývají hodnoceny rozdílnými způsoby. Ukazuje se, že některá města, která se od lokačních počátků vyznačovala výraznou přítomností německých obyvatel, byla v prvních desetiletích zásobována keramikou vyráběnou v rámci dřívějších domácích tradic (např. Most, *Klápště 1998*). Tady by úzce etnická interpretace hmotné kultury mohla vyčleňovat jakési „slovanské“ prvopočátky lokačního města a docházet tak ke zjevně absurdním závěrům. V těch částech českých zemí, v nichž se prosadila vyhraněná urbanizace, nastoupila zároveň vláda městského trhu, který zásoboval městský region jako celek. Usumujeme, že v prostředí ovládaném tímto směnným mechanismem ztrácela keramiky schopnost etnické indikace (např. *Klápště 1994*, 92). Ani v opožděném nástupu „vlastního“ vrcholně středověkého řemesla nevidíme žádné překvapení. Na novou městskou komunitu doléhaly podstatně závažnější úkoly, než byla změna hrnčářské produkce.

Odlišnou úvahu o střídání dvou etap středověkého hrnčářství najdeme v archeologických výsledcích z Brna, tedy ze sídelního komplexu mnohem složitějšího než byl Most 13. stol. V severní části brněnského městského jádra, kam se soustřeďovaly etnicky cizí komunity, byla konstatována nižší prezence keramiky místní výrobní tradice a o to větší podíl tvarově a technologicky nové keramiky, srovnatelné už s tehdejší dolnorakouskou produkcí (*Procházka 2000*, 98, 127). Patřičnou archeologickou argumentaci můžeme očekávat až od podrobnější publikace, a tak i naše nynější poznámky mohou být jen zcela předběžné. Předpokladem zmíněné úvahy bude zřejmě velmi přesné časové určení, dovolující průkaznou synchronizaci vývoje ve srovnávaných městských částech. Podobné úvahy o rozdílech v zásobování keramikou uvnitř téhož sídelního celku souvisejí závažným způsobem s hodnocením distribučních mechanismů. Třeba právě v brněnském prostředí bychom ještě v počátcích 13. stol. museli předpokládat slabě fungující trh, jehož chabé působení by zřejmě patřilo k příčinám uvažovaného rozdílu.

Nezapomínejme, že jev přisuzovaný brněnskému prostředí bývá poměrně často předpokládán německou archeologií v těch oblastech, jimž někdy říkáme *Germania slavica*. V městských i vesnických sídlištích by měly platit „etnické“ preference v užívání keramiky a přítomnost pozdní slovanské keramiky by měla svědčit o přítomnosti slovanského etnika. Právě tato konstrukce však v současné době vyvolává diskusi, v níž se setkávají protichůdné názory (např. *Gringmuth-Dallmer 1996*; *Brather 1996*, 198n.; *2000b*; *Klápště 1998*, 150n.; o totožném problému v polském prostředí *Rębkowski 2001*, 197n.).

4. Závěrečná poznámka

Hned úvodem jsem se přihlásil k obecněji formulovanému pohledu, doporučujícímu posun k archeologickému studiu kulturní identity a k archeologickému kontaktnímu studiu. Naši nejistotu často posilovala příliš omezená schopnost odpovědět na klíčovou otázku: Proč vlastně vzniká a z čeho vyplývá variabilita hmotné kultury? K přijatelné odpově-

di se nadto nepřiblížíme bez hlubší znalosti těch společenských mechanismů, které podmiňovaly distribuci evidovaných archeologických jevů.

Několikrát jsem zdůrazňoval pochyby o schůdnosti přímočarých cest k etnické interpretaci archeologických pramenů. Tím ale nechci vybižet k naprostému opuštění tohoto tématu. Žijeme ostatně ve střední Evropě, kde diskuse o možnostech a nemožnostech archeologického poznávání etnicity dosud rozhodně neskončily.

Literatura

- BAKALA, J., 1973: Příspěvek k otázce národnostního uvědomění v procesu velké kolonizace, přetištěno in: Bakala, J., 2002, Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Brno, 230–233.
- BOHÁČOVÁ, Ivana, 2002: Polské prvky v keramice z přemyslovského hradiště ve Staré Boleslavi. Ke kontaktům Polska a Čech v raném středověku, in: Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej, Wrocław–Praha, 429–438.
- BRATHER, S., 1996: „Germanische“, „slawische“ und „deutsche“ Sachkultur des Mittelalters – Probleme ethnischer Interpretation, *Ethnographisch-archäologische Zeitschrift* 37, 177–216.
- 2000a: Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie, *Germania* 78, 139–177.
- 2000b: „Gründungsstädte“ oder Ausbau slawischer Siedlungen? Die Aussagekraft der hochmittelalterlichen Bodenfunde zum Verhältnis von Slawen und Deutschen, *Wratislavia antiqua* 2, Wrocław, 113–126.
- DRAGON, Z., 2002: K otázce tzv. pohřebišť cizích kupců v Bartolomějské ulici na Starém Městě pražském, in: Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej, Wrocław–Praha, 235–240.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, Sabine, 1995: Die Sachkultur des Mittelalters im Lichte der archäologischen Funde. Frankfurt am Main.
- FROLÍK, J., 1981: Nálezy ze slovanského pohřebišť v Moravanech, *Archeologické rozhledy* 33, 319–320.
- GEARY, P. J., 1983: Ethnic identity as a situational construct in the Early Middle Ages, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 113, 15–26.
- GRAUS, F., 1980: Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter. Sigmaringen.
- GRINGMUTH-DALLMER, E., 1996: Vorbesiedlung oder Zuzug? Zur Interpretation slawischer Funde in „Gründungsstätten“ westlich der Oder, in: Z. Kurnatowska (ed.), *Słowiańszczyzna w Europie*, vol. 2, Wrocław, 43–50.
- HEEGE, A., 1995: Die Keramik des frühen und hohen Mittelalters aus dem Rheinland. Bonn.
- HROCH, M., 1985: Social preconditions of national revival in Europe. Cambridge.
- 1996: Epilogue, in: Margarita Díaz-Andreu–T. Champion (edd.), *Nationalism and archaeology in Europe*. London, 294–299.
- CHARVÁT, P., 1994: *De Theutonicis uxorisque eorum*: Etnicita v archeologii středověkých Čech, *Listy filologické* 117, 32–36.
- 2001: Není vlnice jako vlnice, *Archeologické rozhledy* 53, 354–355.
- CHILDE, V. G., 1929: *The Danube in prehistory*. Oxford.
- KARA, M., 1993: Siły zbrojne Mieszka I. Z badań nad składem etnicznym, organizacją i dyslokacją drużyny pierwszych Piastów, *Kronika Wielkopolski* 3 (62) 1992, 33–47.
- KLÁPŠTĚ, J., 1979: Nález keramiky na zaniklé středověké osadě Sadonice (k.ú. Skuhrov, o. Příbram), *Archeologické rozhledy* 31, 580–584.
- 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.
- 1998: Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, *Archeologické rozhledy* 50, 138–158.
- 1999: Příspěvek k povaze svědectví středověkých artefaktů: úzký kostěný hřeben a možnosti jeho výpovědi, in: Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty (Zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej). Bratislava, 364–384.
- 2002: Středověká vesnice v proměnách našeho poznávání, in: Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej, Wrocław–Praha, 327–338.
- KOSSINNA, G., 1911: Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie. Würzburg.
- KRUMPHANZLOVÁ, Z., 1963: Příspěvek k vývoji lidového šperku 10. stol. v Čechách, *Památky archeologické* 54, 87–113.
- 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách, *Památky archeologické* 65, 34–110.
- KRZEMIENSKA, B.–TŘEŠTÍK, D., 1964: Služební organizace v raně středověkých Čechách, *Československý časopis historický* 12, 637–667.

- 1965: Přemyslovská hradiště a služební organizace přemyslovského státu, *Archeologické rozhledy* 17, 624–655.
- LECH, J.–STĘPNIOWSKI, F. M. (red.), 1999: V. Gordon Childe i archeologia w XX wieku. Warszawa.
- LÜBKE, C., 2000: Ethnische Gemeinschaften und ihr Platz in der Topographie mittelalterlicher Städte des östlichen Europas, in: M. Font–M. Sándor (Hrsg.), *Mittelalterliche Häuser und Straßen in Mitteleuropa*, *Varia Archaeologica Hungarica* 9, 25–41.
- 2001: Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9.–11. Jahrhundert). Weimar–Wien.
- MACHÁČEK, J., 2001: Hej Slované aneb hřebenová vlnice jako etnoidentifikační znak, *Archeologické rozhledy* 53, 355–356.
- MENCL, V., 1970: Předmluva v knize H. Mannlové, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě v dějinách českosaské pozdní gotiky*, Most, 5–7.
- MODRZEWSKA, H., 1969: Osadnictwo jenieckie we wcześniejszym średniowieczu polskim, *Kwartalnik historii kultury materialnej* 17, 345–384.
- 1984: Osadnictwo obcoetniczne i innoplemienne w Polsce wcześniejszego średniowiecza. Warszawa.
- OLSEN, B.–KOBYLINSKI, Z., 1991: Ethnicity in anthropological and archaeological research: a Norwegian-Polish perspective, *Archaeologia Polona* 29, 5–27.
- PÍČ, J. L., 1888: Mužský a jeho okolí v ohledu archeologickém, *Památky archeologické* 14, 329–362.
- 1909: Starožitnosti země České III.1. Praha.
- PROCHÁZKA, R., 1991: Brüner Keramik des 13. und der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts und die Frage ihrer auswärtigen Beziehungen, XX. mikulovské symposium 1990, 233–246.
- 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech), *Mediaevalia archaeologica* 2, 7–158.
- REŔBKOWSKI, M., 2001: Pierwsze lokacje miast w księstwie zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe. Kołobrzeg.
- RICHTER, M., 1982: Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera. Praha.
- RICHTEROVÁ, J. 1996: Kruhové přezky z výzkumu na Jungmannově náměstí v Praze, *Archaeologia historica* 21, 493–498.
- RZEŔNIK, P., 2002: Ślad oddziaływań garncarstwa morawskiego na ceramikę średniowiecznego Ślaska u progu i w czasie lokacyjnych przemian osadniczych, in: *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*, Wrocław–Praha, 439–446.
- SHENNAN, S., 1989: Introduction: archaeological approaches to cultural identity, in: S. Shennan (ed.), *Archaeological approaches to cultural identity*. London, 1–32.
- SLÁMA, J., 1977: Mittelböhmen im frühen Mittelalter. I. Katalog der Grabfunde. Praha.
- 1985: K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu, *Archeologické rozhledy* 37, 334–342.
- STAŇA, Č., 1998a: Polské prvky v raně středověké keramice na Moravě, in: *Kraje slovianskie w wiekach średnich – Profanum i sacrum*, Poznań, 273–287.
- 1998b: Přerov – eine Burg des Boleslaw Chrobry in Mähren, in: J. Henning–A. T. Ruttkay (Hrsg.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Bonn, 49–69.
- STEUER, H., 1992: „Objektwanderung“ als Quelle der Kommunikation. Die Möglichkeiten der Archäologie, in: *Kommunikation und Alltag in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, Wien, 401–440.
- TŘEŠTÍK, D., 1999: *Myslití dějiny*. Praha–Litomyšl.
- TUREK, R., 1957: Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen. Praha.
- URBAŇCZYK, P., 2000: Archeologia etniczności – fikcja czy nadzieja?, in: A. Buko–P. Urbańczyk (red.), *Archeologia w teorii i w praktyce*, Warszawa, 137–146.
- 2002: „Słowiańskie“ póziemiarki na Islandii, in: A. Abramowicz–J. Maik (edd.), *Budownictwo i budownictwo w przeszłości. Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Poklewskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Łódź, 391–398.
- VEIT, U., 1984: Gustaf Kossinna und V. Gordon Childe. Ansätze zu einer theoretischen Grundlegung der Vorgeschichte, *Saeculum* 35, 326–364.
- VENCL, S., 2001: Stopa dálkových kontaktů nebo projev konvergence?, *Archeologické rozhledy* 53, 348–354.
- WALLISOVÁ, Michaela, 1998: První etapa výzkumu židovského hřbitova na Novém Městě pražském. Předběžná zpráva, *Archaeologica Pragensia* 14, 141–148.
- WENSKUS, R., 1961: Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes. Köln–Graz.
- 1967: Die slavischen Stämme in Böhmen als ethnische Einheiten, in: F. Graus–H. Ludat (edd.), *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*. Wiesbaden, 32–48.
- ŽEMLIČKA, J., 1999: Markomané, Němci a středověká kolonizace (K historiografii jednoho problému české medievistiky), *Český časopis historický* 97, 235–272.

Příspěvek vznikl jako součást uskutečňování projektu č. 404/01/0490 podporovaného Grantovou agenturou České republiky.

Zusammenfassung

Mittelalterarchäologie der „interethnischen Beziehungen“ oder die Fragenzeichen herum eines Themas

Der Verfasser stellt sich mit Vorbehalten zum archäologischen Thema „interethnische Beziehungen“. Im Fall der Konkretsituation der tschechischen Archäologie unterscheidet er zwei Problemkreise. Der erste Kreis beschäftigt sich mit den Denkmälern, die von den Bevölkerungskommunitäten der böhmischen Länder bezeugen, die sich ethnisch von der Populationsmehrheit unterschieden. Der andere Kreis beschäftigt sich mit den Denkmälern, die in irgendeiner Art mit der ethnisch unterschiedlichen Bevölkerung weiterer europäischen Länder zusammengehangen haben. Den ersten Kreis verbindet der Verfasser mit dem archäologischen Studium der Kulturidentität, den anderen Kreis mit dem archäologischen Kontaktstudium.

Im Kapitel „Archäologische (Re)Konstruktion der ethnischen Identität – allgemeiner Rahmen der Problematik“ diskutiert der Verfasser vom traditionellen Verständnis der archäologischen Kultur. Dieses Verständnis hat seine Anfänge im 19. Jh. Das Kapitel skizziert auch den heutigen Stand des Suchens neuen Kulturkonzeptes in der europäischen Archäologie.

Im Kapitel „Interethnische Beziehungen“ im Blickfeld der Mittelalterarchäologie äußert sich der Verfasser einerseits über die Problematik der Zeit vor dem Anfang des 13. Jhs., andererseits bewertet er das Suchen nach den archäologischen Belegen der deutschen Kolonisten in den böhmischen Ländern. In beiden Subkapiteln stützt sich der Verfasser auf die konkreten Beispiele, die die Komplikation der beurteilten Fragen zeigen.

